

KATSE TESTIDA VÕRUMAA NOORTE VÕRU KEELE OSKUST¹

Kadri Koreinik, Sulev Iva

1. Sissejuhatus

Keelevahetus ja -kadu, eriti ametliku staatusega ja ametlikust kasutusest väljas oleva keele oma, paneb kõnelejaid muretsema. Kuidas seda ometi pidurdada?! Selleks on välja pakutud igasugu ettevõtmisi, üks levinum on keele omandamine koduseinte vahelt kooli tuua. See meede tundub põhjendatud, eriti juhul, kui keelt kodus loomulikult teel ehk igapäevases suhtluses edasi ei anta: ei kõnelda üldse või kõnelevad täiskasvanud vaid omavahel, pöördudes laste poole prestiižsemas ja/või suurema kõnelejaskonnaga keeles. Nii võivad lapsed omandada küll (suulise) retseptiivse oskuse (nt keelest arusaamise osaoskuse), kuid keelesisendit napib iseseisvaks keeleloomeks (rääkimine, kirjutamine) (vt võru keele osaoskuste kohta Koreinik 2013). Rääkimisoskuse arendamiseks tuleks keelt lastega iga päev aktiivselt kasutada ja eri teemadel kõnelda. Lugemis- ja kirjutamisoskuse (lihtsustatult kirjaoskuse) õpetamine nõuab ka, et üksnes suulises kasutuses olnud keele kirjapanekuks ja normi kehtestamiseks tehtud valikud arvestaksid mitmesuguste õppijate sihtrühmade, aga ka laiemalt ühiskonna vajaduste, keeleteadlaste soovitude ja tehniliste võimalustega (vt lähemalt Koreinik, Plado 2022)².

Eesti nüüdiskeel kujunes välja varajaste läänemeresoome murrete kestvate kontaktide ja lõimumise tulemusena. Protsess hõlmas eesti murrete konvergentsi ja divergentsi ning hilisusaegset lõunaeesti-põhjaeesti kakskeelsuse suunalist keelevahetust, mis päädis lõunaeesti keele põhjaeestistumisega (Viitso 2007). Võru ja seto keelt on peetud puhtkeeleliselt eesti ühis- ja normikeelest kõige erinevamaks; ka keeleala perifeersus on seda erinevust säilitanud. Samas on üsna vähe kogutud keelejuhtidelt

¹ Täname kolleege Mariko Fasterit, Laivi Orgu, Annika Kängseppa, Helen Pladot, Evar Saart ja Pire Terast asjalike nõuannete eest.

² Enne 1950ndaid mõisteti kirjaoskuse all nn alfabeetilisest kirjaoskusest, pärast seda käsitleti kirjaoskust laiemalt kui lugemise ja kirjutamisega seotud sotsiaalseid ja kultuurilisi aspekte (Gee 1991).

materjali ja tehtud analüüse selle kohta, milliseks on 21. sajandiks kujunenud keelekasutus võru-eesti kakskeelses keskkonnas, kus keele põlvkondlik ülekanne on juba katkenud või katkemas (Ehala 2006; Koreinik jt 2013). Põlvkondliku ülekande katkemise kontekst on olukord, kus dominantkeeleks on eesti keel (enamuse- ja riigikeel, st eestikeelne on asjaajamine, alusharidus ja üldhariduskool), ent mida mõjutavad nii üleilmastumine kui ka võru keele kui piirkonnakeele³ hoidu toetavad meetmed, sh õpe valikainena koolides, korpuskorraldus, võrukeelne meediasisu, võrukeelne laulupidu Uma Pido kui keelekogukonda liitev ja ühislaulmise kaudu ka keeleõpet võimaldav suurüritus.

Teadmised piirkonnakeelte ja kohamurrete seisundi kohta pärinevad enamjaolt TÜ eesti murrete ja sugulaskeelte ning EKI eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivi (EMSUKA) allikate põhjal tehtud uurimustest. Mõlema arhiivi ülesanne on talletada ja teha uurijatele kättesaadavaks kogutud keeleainestik. TÜ murdekorpuses arhiveeritakse digitud ja litemeeritud murdetekste, mille helisalvestised pärinevad valdavalt 1960.–1970. aastatest. Varasemad salvestised on tehtud enne teist maailmasõda, hilisemad 20. sajandi lõpus. Uuemat keelekasutust on võimalik uurida kõnekeele korpuste, ent ka nt Võru Instituudi võru ja seto keelekorpuse võru (kirja)keele allkorpuse abil. Viimane sisaldab toimetatud tekste ega anna aimu spontaanselt võru kõnekeelest, mille kohta on aga võru ja seto keelekorpuses olemas suulise keele allkorpuse ainestik helifailidena (ca 50 h argivestlusi), millest väike osa (120 000 sõna) on ka litemeeritud ja selle otsimootori kaudu teadustöökse registreeritud kasutajale kättesaadav. Pisut keeleainestikku (individuaal- ja fookusrühmaintervjuid) on kogutud Euroopa Liidu 7. raamprogrammi projekti ELDIA raames, neid talletatakse Mainzi ülikoolis ja saab põhjendatud huvi korral uurimiseks kasutada. Ainestik on valdavalt eestikeelne, vaid vanemate vanuserühmade (50+) esindajad vastavad võrukeelsele intervjuerijale võru keeles. Nooremate keeleoskuse kohta pole just palju teada, aga üldine seisukoht on, et noorte (v.a mõned erandid) võru keele oskus on kasin.

Ilmselt iseloomustab võru keele muutumist kõige paremini asjaolu, et tegemist on keelekontaktist ja eesti normikeelest lähtuvate muutustega

³ Võru keelt toetatakse riiklikult mitte kui piirkonnakeelt, vaid kui Eesti kultuuriväärtust, millele viitab ka asjaolu, et Võru Instituut on Kultuuriministeeriumi haldusalas, kuhu ei kuulu keelepoliitika. Seevastu UNESCO käsitleb keelt hoopis vaimse kultuuripärandi kandja mitte kultuuripärandina (de Witte 2020).

(ingl *contact- and standardisation-induced change*) (Koreinik jt 2013). Selle kohta, kuidas täpsemalt võru-eesti kakskeelsus toimib ja kuidas kõnelejad, eriti nooremad, keeleressursse kasutavad (sh koodikopeerimine ja -vahetus), on olemas peamiselt tähelepanekud, mis põhinevad igapäevasel kogemusel ja vaatlusel, kuid ka mõned empiirilised uurimused (nt Iva 2002a, 2002b; Tammekänd 2015a, 2015b). Võru morfoloogia lihtsustumist on uurinud *nud-* ja *tud-*partitsiibi tunnuste kasutuse järgi Mari Mets (2013). On arvatud, et teatud lõunaeesti keele eripärad (vokaalharmonia, eitus, sõnavara) on taandumas (vt nt Lindström 1997; Jorro 2016). Iseasi on, kuidas sõnavara piire defineerida, kui võru keelde on laenatud uute nähtuste ja olukordade jaoks ohtralt uusi sõnu.

Uuel aastatuhandel võru-eesti kakskeelses keskkonnas, ent sealjuures siiski eesti ühiskeele suunalise keelevahetuse olukorras sotsialiseerunud noorte täiskasvanute ehk millenniumipõlvkonna (sündinud 1980ndatel, 1990ndatel ja 2000ndate alguses) keelekasutuse dokumenteerimine annaks hea võimaluse uurida eesti ja võru keele (foneetilist, leksikaalset jms) varieerumist üldisemalt, aga ka lähisuguluses ja -kontaktis olevate võru ja eesti keele kõnelejate koodivahetust ja kakskeelsust. Millenniumipõlvkond on keelesäilimise uurimise jaoks tähtis kahel põhjusel: esiteks, nad on sündinud ajal, kui võro liikumise, regionalismi ja demokraatliku ühiskonnakorralduse toel on võru keele prestiiž kasvanud; teiseks, tegemist on noorte täiskasvanutega, kelle võru keele oskus peaks tõenäoliselt olema mõjutatud nii perekonna keelepoliitilistest otsustest kui ka 2000. aastal alanud võru keele vabatahtlikust õppest koolis. Teoreetiliselt peaks tegemist olema motiveeritud (st vabatahtlikult õppinud) keelekasutajatega, osalt ka nn usukõnelejatega, kelle igapäevane keel on eesti keel.

2. Eesmärk ja meetod

Võru keele õpe algas 1990ndate keskpaigas, kui Võru I Põhikoolis ja Antsla Keskkoolis alustati võru keele ringiga (Allas 2022). Aastast 2000 toetab riik erinevate programmide kaudu võru keele ja kultuuri õpet. Kui alguses pakuti õpet umbes pooltes Vana-Võromaa⁴ koolides, siis 2018. aastaks oli keele- või kultuuriõpe alles vähem kui pooltes kohalikes koolides

⁴ Võru maakond 1783.–1920. a piirides.

(14/35) (Koreinik jt 2019). 2010ndate lõpus hakati üha rohkem kahtlema, kas riigi toega võru keele õpe on ikka tõhus, mistõttu Võru Instituudis otsustati asja uurida. Kuna aja- ja rahapuudusel ei olnud võimalik korralda mõju-uuringut, kus oleks võrreldud õpilasi kahel erineval ajahetkel või võru keeleõppega haaratud õpilasi nendega, kes õpet ei saanud, siis otsustati lihtsalt õppes osalenuid lähemalt uurida. Selleks valiti välja õpilased nendest koolidest, kus võru keele õpe oli aastakümnete jooksul stabiilselt toimunud: Haanja, Mõniste, Orava, Vastseliina.

Koolide andmete põhjal koostati nimekirjad kõigi nende noorte kohta, kes olid täisealised ja võru keele tundidest osa võtnud. Nende noortega võeti eri kanalite (telefon, e-post jms) kaudu ühendust. Neid informeeriti uuringust ja paluti selles osaleda. Nõusoleku korral määrati kohtumiseks aeg ja koht. Intervjueerija palus informandil täita kirjaliku nõusolekulehe vestluse salvestamiseks, salvestise litereerimiseks ja arhiveerimiseks. Nõusoleku andmise järel toimus silmast silma retrospektiivne intervjuu, pärast mida täitis informant veebikeskkonnas (eFormular) ka küsitlus-ankeedi, kus küsiti koduse keelekeskkonna kohta ja mõõdeti keel(t)eoskuse hinnanguid. Tegelik valimi suuruseks seati eesmärk koguda igast koolist intervjuud 10 vilistlasega (kokku 40 inimest) ning paluda neil vastata võru keele kohta käivatele küsimustele.

Veebiankeet sisaldas arvamusküsitlust ning võrupäraste keelenähtuste ja kultuuritraditsioonide tundmist mõõtvat testiosa. Esimeses paluti vastajaid hinnata näiteks eestlaste ja võrokeste etnolingvistilist vitaalsust (vrd Ehala, Niglas 2007). Teises pidi valima näiteks teatud foneetilist või grammatilist keelejoont sisaldavate õigete ja valede variantide vahel (mh keskkõrgete vokaalide kõrgenemine, oleviku ja lihtmineviku eituse moodustamine, inessiivi moodustamine/varieerumine).

Selle uurimisartikli eesmärk on vaadelda ühe testiosa – vokaalide kvaliteedi muutumine ja eituse moodustamine – tulemusi ja otsida vastust küsimusele, kas tegemist oli hea, st reliaabluskriteeriumile vastava testiga ning kuidas tõlgendada tulemuste erinevusi. Testi töökindluse (mõõtmis-püsivuse) kontrollimiseks arvutati testlausete väärtuste sisereliaabluse kordaja Cronbachi alfa (α), mille väärtus jääb 0 ja 1 vahele. Mida lähemal on kordaja väärtus 1-le, seda järjekindlamalt katse mõõdab uuritavat nähtust. Üldiselt peetakse sotsiaalteadustes piisavaks alfa väärtust, mis on kõrgem kui 0,7.

Vokaalide kõrgenemise ja eituse moodustamise valikute punktisumma arvutamiseks teisendati veebiküsitluse nominaalväärtused kas binaarseteks (0 = vale, 1 = õige) või andis iga õige väärtus 1 ja iga vale väärtus -1, nt eituse moodustamise puhul, kus võis õigeks lugeda mitu väärtust. Näiteks kui vastaja tegi testlause kohta kaks õiget ja ühe vale valiku, sai ta tulemuseks 1. Selline arvestus lähtub lihtsustatud eeldusest, et ühtviisi on omandatud nii ees- kui ka tagaeitus. Keskmiste skooride võrdlemiseks eri rühmade puhul (mehed-naised; koolis kahe ja vähema klassi jooksul võru keelt õppinud vs. koolis kolme ja enama klassi jooksul võru keelt õppinud jne) kasutati t-testi ja ühefaktorilist dispersioonanalüüsi (ANOVA). Lisaks esitatakse sagedustabelid nii tausta- kui ka uuritavate (uute) tunnuste väärtuste kohta.

Testis tuli vastajal valida kahe lause vahel, kusjuures õige vastus andis ühe ja vale null punkti (vt joonis 1 all):

Ma istu tooli pääl. ~ Ma istu tuuli pääl.

Tool lätš katski! ~ Tuul lätš katski!

Lätsimi poodist ka läbi! ~ Lätsimi puudist ka läbi!

Lats oll' joonistanu kinä siine. ~ Lats oll' joonistanu kinä seene.

Imä tull' köögist. ~ Imä tull' küügist.

Võro keeeldä om Võromaal rassõ. ~ Võro kiileldä om Võromaal rassõ.

Paan oll' hää lihaliim. ~ Paan oll' hää lihaleem.

Leib murti poolõs. ~ Leib murti puulõs.

Saami koolimaja man kokko! ~ Saami kuulimaja man kokko!

Mõtsa viirest löüti vana saabas. ~ Mõtsa veerest löüti vana saabas.

Keskkõrgete vokaalide /e, ö, õ, o/ kõrgenemine on iseloomulik ennekõike lõunaeeesti keeltele, aga ka eesti keele lääne- ja saarte murdele. Seda on varem empiirilisel uurinud näiteks Pire Teras (1999). Ta kasutas 1925. ja 1954. aastal Vastseliina kihelkonnas (Tabina) ja Põlva kihelkonnas (Navi) sündinud keelejuhtide spontaanse kõne lindistusi, mille põhjal mõdtis formantide sagedusi ja häälikute kestust. Teras leidis, et mõlema keelejuhi kõnes on kõrgenenud keskkõrged vokaalid oma formantväärtuste poolest lähedased kõrgetele vokaalidele; leidis ka idiolektist tulenevaid iseärasusi (vt *ibid.*).

Teine keelenähtus, mida siin artiklis vaadeldakse, on eituse moodustamine. Eitust on lõunaesti keeltes uuritud samuti peamiselt suulise ainestiku põhjal. Liina Lindström, Maarja-Liisa Pilvik ja Helen Plado (Lindström 1997; Lindström jt 2021; Pilvik jt 2021) uurisid korpusandmete põhjal ees- ja tagaeituse ning topelteiluse kasutussagedust võro-seto keelealal. Nende analüüs kinnitas, et tagaeitus on iseloomulik ennekõike seto keelele, kuid muust Võrumaast mõnevõrra rohkem on see levinud ka Vastseliina ja Rõuge kihelkonnas.

Vastajatel paluti tõlkida eesti keelest võru keelde järgmised fraasid, valides rippmenüüst kõik nende meelest õiged vastused:

ei tundnud: es tunnõ' ~ tunnõ es ~ es tundnu;

ei andnud: es anna' ~ anna es ~ es andnu;

ei teadnud: es tiia' ~ tiia es ~ es tiidnü;

ei ole: ei olõ' ~ olõ-õi ~ es olõ';

ei tule: ei tulõ' ~ tulõ-õs ~ es tulõ'.

Tagantjärele tuleb tunnistada, et verbide ja testlausete valikul ei osatud tollal mõelda hilisematest uuringutest selgunud seigale, et tajuverbide (nt *teadma*, *tundma*) puhul domineerib võru keeles ees- ja verbi *olema* puhul tagaeitus (Lindström jt 2021).

Tõlkige võru keelde! (Võite valida mitu varianti.)

*K26. ei tundnud es tunnõ'
 tunnõ es
 es tundnu
 ei tundnu

*K27. ei andnud es andnu
 es anna'
 anna es
 ei andnu

Valige õige sõnavormiga lause!

*K1. Ma istu tuuli pääl. Ma istu tooli pääl.

*K2. Tuul läts katski! Tool läts katski!

*K3. Lätsimi puodist ka läbi! Lätsimi poodist ka läbi!

*K4. Lats oll' joonistanu kinä siine. Lats oll' joonistanu kinä seene.

Joonis 1. eFormulari keskkonnas oleva küsitlusankeedi fragmendid (kuva-tõmmis)

Tõlkeülesande esimesed kolm lauset olid mõeldud mõõtma, kui hästi tuntakse ära võru keele eituse moodustamine minevikus ja kahel juhul ka olevikus. Valikuvariandid sisaldasid ka mineviku eitussõna ja partitsiibiga moodustatud ehk eestipärast eitust (*es tundnu*, vrd eesti *ei tundnud*; *es andnud*, vrd eesti *ei andnud*; *es tiidnü*, vrd eesti *ei teadnud*), mis pole võru keelele omane ja mille kasutus näitab võru keele oskuse puudulikkust või väga suurt ebakindlust. Teadaolevalt saab eitust moodustada võru keeles mitmel moel: eeseitusena (nt *ei olõq*, minevikus *es olõq*), tagaeitusena (nt *olõ-õi*, minevikus *olõ-õs*) või kahekordse eitusega (nt *olõ-õi midägi ei*, minevikus *olõ-õs midägi es*). Neist on eeseitus võru keeles kõige levinum, tagaeitust esineb tunduvalt vähem ning kahekordne eitus on õige haruldane (Iva 2007: 102–105; Pilvik jt 2021). Testi tulemuse kokkuarvamisel peeti silmas, et iga õige variant andis ühe punkti, aga iga vale variant võttis punkti maha (–1). Maksimaalselt oli võimalik koguda 10 punkti, minimaalselt –5. Selline lihtsus andis võimaluse ülevaatlikult hinnata eituse moodustamise oskust ja eelistusi.

Arusaadavalt erineb valikvastustega test spontaanse kõne ja ka interaktiivse sisu (vestluse, intervjuu) analüüsist, sest tegemist on kirjutatud keele ja pigem retseptiivse oskuse hindamisega. Samas on võrokeste puhul noored üldiselt just see sihtrühm, kelle emakeel on pigem eesti ühiskeel ja võru keelt nende elus iseloomustab hiline kakskeelsus. Neid pole valitud traditsioonilises murdeuurimises tavalise emakeelsuse (vanim paikne elanik) põhimõtte järgi (nagu seda oli tehtud nt uurimuses Teras 1999). Loomulikult on erinev ka eesmärk ise: analüüsida, kuidas mõõta keeleoskust testiga ja millised erinevused on vastajate vahel.

3. Vastajad, nende keelekeskkond ja -hoiakud

3.1. Noorte keeleoskus

Vastajate keskmine vanus oli 21,7 aastat (noorim 18, vanim 26); mehi ja naisi oli võrdselt. Emakeeled jagunesid järgnevalt: eesti (15), eesti ja võru (23) ning võru (2)⁵. Oma võru keele oskust hindasid vastajad Likerti tüüpi skaalal (1 = ei valda üldse ... 5 = valdan vabalt) keskmiselt madalamalt

⁵ „Eesti ja võro“ variandi valinud noored täpsustasid valikut „seto“ (2) ja „haani“ (1).

kui eesti keele oma (3,25 vs. 4,95)⁶. Meeste ja naiste vahel oma võru keele oskusele antud hinnangutes statistiliselt olulisi erinevusi polnud⁷. Oma inglise keele oskust hinnati aga kõrgemalt kui võru keele oma (4,13) (vrd Koreinik, Praakli 2013; Koreinik jt 2019).

3.2. Vanemad ja vanemate kodukeel

Noortel paluti märkida ka oma vanemate ja vanavanemate kodukeel, mille nimetamiste sagedused ja jaotused on toodud tabelis 1.

Tabel 1. Vastajate vanemate ja vanavanemate kodukeel

(vana)vanem	võru	võru- muu	eesti- võru	eesti	muu/ puudub ⁷
isa	4	1	19	11	5
ema	2	1	14	19	4
isapoolne vanaisa	9	1	7	6	17
isapoolne vanaema	9	3	10	8	10
emapoolne vanaisa	6	1	7	8	18
emapoolne vanaema	6	2	9	11	12

Selgub, et enam kui pooltel vastajate isadest ja vähem kui pooltel emadest on vähemalt üks kodukeel võru keel. Vaid võru kodukeelega isa on neljal ja ema paaril vastajal. Seega 40 uuritud millenniumipõlvkonna esindaja vanemad räägivad kodus nii võru kui ka eesti keelt; võiks isegi öelda, et noorte emad on tüüpiliselt eestikeelsed ja isad kakskeelsed. Võime teha üldistuse, et umbes pooltes kodudes on need noored võru keelt vähemalt kuulnud, kuid võimatu on hinnata, mil määral ja kas ka nendega seda on räägitud/räägitakse. Vastajate emade ja isade kodukeele sageduste põhjal on moodustatud kolm rühma: 1) need, kelle mõlemad vanemad on võru- või

⁶ Lisaks hindas võru keele ekspert intervjuude põhjal noorte võru keele suulist oskust (1 ei valda üldse ...7 valdab vabalt). Keskmise skoor oli 4,0; kaheksa (kuue mees- ja kahe naissoost) noore oskust hinnati maksimaalse väärtusega.

⁷ Küll aga on statistiliselt olulised erinevused intervjuude põhjal eksperdi poolt meestele ja naistele antud hinnangute vahel. Meeste skoorid on kõrgemad (4,7 vs. 3,3). Eksperdi hinnangud ja enesehinnangud on omavahel tugevas lineaarses korrelatsioonis ($r=0,526$).

võru-eesti kakskeelsed, 2) need, kellel on vähemalt üks vanem võru- või eestikeelne ning 3) need, kelle mõlemad vanemad on eestikeelsed.

Uurisime ka partnerite ja laste kodukeele kohta. Pisut üle pooltel partnerit pole; 13-l on kodukeel eesti, neljal eesti-võru ning kahel eesti ja muu keel. Alla pooltel lapsi pole. 16 märkis laste kodukeeleks eesti, kolm nii eesti ja võru kui ka võru keele. Seda, kas partnerita vastajad elavad vanematekodus või mitte, ei uuritud. Seega on raske hinnata, kui võrukeelne on nende noorte praegune kodukeskkond.

Üheks noorte keelekeskkonna näitajaks, mis lubab midagi oletada ka keelesisendi kohta, on nende praegune elukoht. 28 neist elab Võru- või Setomaal, üheksa Tartus, kaks Tallinnas ja üks Viljandis. Teine võru keelesisendi enam või vähem süstemaatiline allikas ja näitaja on koolis toimunud keeleõpe.

3.3. Võru keele õpe koolis

Koolis olid enam kui pooled vastajatest õppinud võru keelt esimeses kooliastmes ning pooltel kas jätkus või algas see teises kooliastmes. Kolmandas kooliastmes said võru keele õpet või alles alustasid sellega vaid üksikud. Võru keelt õpiti keskmiselt kahes ja pooles klassis. Täpset tundide arvu ankeedis ei küsitud, aga on teada, et need olid tavaliselt ringitunnid, mis toimusid enamasti kord nädalas ja koolipäeva lõpus, mistap on võimalik, et nendes osaleti riiklikus ja kooliõppekavas ette nähtud kohustuslikest ainetundidest juhuslikumalt. Samuti pole teada, missugused olid õpetajate metoodilised valikud ja nende tundide sisu, kas on õpitud uusi sõnu ja grammatikat võõrkeeleõppega sarnaselt või on tegemist valdavalt (eestikeelse?) kultuuriõppega. Tabel 2 seletab hästi võru keele õpetamise olukorda koolides, mida on kirjeldatud ka õpetajate autonoomiat ja vabadust võimaldava võru keele ja kultuuri valikaine kaudu (Brown 2010).

Tabel 2. Mis klassis teil olid võru keele ja kultuuri tunnid?

N	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
1									
1									
3									
4									
1									
5									
1									
2									
3									
1									
1									
2									
2									
1									
1									
3									
2									
2									
1									
1									
2									
1									
2									
1									
40									

4. Tulemused: keskkõrgete vokaalide kõrgenemine

4.1. Mis iseloomustab vastuste jaotust ja keskmisi punktisummasid

Vastajatest kogus kümme õiget varianti kokku kolm noort 40st. Keskmine tulemus oli viis õiget vastust (edaspidi märgitud poolpaksus kirjas). Kõige lihtsam oli vastajate jaoks olukord, kui lause märksõna oli nominatiivis (*Tuul läts katski!* 'Tool läks katki.' *Paan oll' hää lihaliim.* 'Pajas oli hea lihaleem.'): vaid 20–30% vastanuist valis kõrgenemata vokaaliga lausevariandi⁸. Huvitaval kombel pidas lõviosa vastajaid õigeaks ka üht nime-tavas käändes mitteolevat varianti, st *Leib murti poolõs.* 'Leib murti pooleks.' (vt tabel 3).

Tabel 3. Kõrgenenud ja kõrgenemata vokaalidega sõnade valiku sagedused

Variant 1	N	Variant 2	N
<i>tool</i>	8	<i>tuul</i>	32
<i>lihaliim</i>	28	<i>lihaleem</i>	12
<i>tooli</i>	23	<i>tuuli</i>	17
<i>siine</i>	28	<i>seene</i>	12
<i>koolimaja</i>	18	<i>kuulimaja</i>	22
<i>köögist</i>	13	<i>küügist</i>	27
<i>viirest</i>	18	<i>veerest</i>	22
<i>poodist</i>	11	<i>puudist</i>	29
<i>poolõs</i>	35	<i>puulõs</i>	5
<i>keeleldä</i>	14	<i>kiileldä</i>	26

Nominatiivis sõnade parem summa tuleneb ilmselt sellest, et kõik need sõnad on ühtlasi ühesilbilised. Ühesilbilised pika vokaaliga sõnad on aga alati kolmandas vältes, millega võru keeles kaasneb keskkõrgete vokaalide puhul automaatselt kõrgenemine. Seda ühesilbiliste sõnade seost välte ja kõrgenemisega on ilmselt kergem tajuda, kui kahe- ja enamasilbiliste puhul, mil olenevalt vältest on mõnes vormis kõrgenemine ja mõnes mitte.

⁸ Nii tekstis kui tabelites tähistab poolpaks kiri grammatiliselt õigeid võrukeelseid vorme.

Meeste ja naiste vahel statistiliselt olulisi erinevusi ei olnud. Samuti puudusid erinevused nende tulemustes, kes olid õppinud võru keelt ühe ja kahe klassi jooksul, ning nende vahel, kes olid õppinud seda kolmes ja enamas klassis (nt 2. klassis, 3. klassis ja 4. klassis). Tulemustes polnud ka olulisi erinevusi nende vahel, kelle mõlema vanema kodukeel oli võru või eesti-võru, kelle vähemalt ühe vanema kodukeel oli võru või eesti-võru, ega nende vahel, kelle ükski vanem võru- või eesti-võru kakskeelne polnud. Eraldi analüüsisime emade ja isade kodukeele seost kõrgeenenud keskkõrgete vokaalide skooride keskmise näitajaga, kuid ka siin ei ilmenud statistilist seost.

4.2. Testi asjakohasus

Et kontrollida testi mõõtmiste järjekindlust, st kas test mõõdab ühte ja sama nähtust, arvutati testlausete väärtuste sisereliaabluse kordaja Cronbachi alfa, mille väärtus jääb 0 ja 1 vahele. Mida lähemal on kordaja väärtus 1-le, seda järjekindlamalt katse mõõdab uuritavat nähtust. Cronbachi alfa kõrge väärtus ($\alpha=0,72$) näitab, et tegemist on usaldusväärse katsega.

5. Tulemused: eituse moodustamine

5.1. Eituse moodustamine minevikus ja olevikus

Tabelis 4 on esitatud eituse mineviku moodustamise testile antud vastused. Kõigi kolme testis esinenud verbi (*tundma, andma, teadma*) kohta näeb siit kõiki võimalikke vastuseid, mida oli õigeaks pakutud: nii õigeid vastuseid, st eeseitust ja tagaeitust, kui ka valesid, st eestipärast partitsiibiga vastusevarianti, ning kõiki nende kombinatsioone, mida välja pakuti.

Tabel 4. Eituse moodustamine minevikus⁹

	ei tundnud	ei andnud	ei teadnud
eeseitus (<i>es annaq</i>)	13	9	6
tagaeitus (<i>anna-as</i>)	1	0	1
ees- ja tagaeitus	11	9	9
partitsiibiga e eestimõjuline eituse (<i>es andnuq</i>)	10	15	14
eeseitus + partitsiibiga eituse	2	3	3
tagaeitus + partitsiibiga eituse	1	3	4
ees- ja tagaeitus + partitsiibiga eituse	1	1	3
ees- ja tagaeitus ning partitsiibiga eituse minevikus ja olevikus (kõik eelpoolnimetatud + <i>ei andnuq</i>)	1	0	0
Kokku	40	40	40

Nagu tabelist näha, on vastajad pidanud õigeteks võru keele eituse minevikuvormideks kõige enam vorme, mis on tegelikult valed, ehk eestimõjulisi partitsiibiga eitusevorme. Üksnes eestimõjulisi partitsiibiga eitusevorme on kõigi kolme verbi peale kokku valitud 39 korral. Järgnevad õiged võrukeelsed eitusevormid, seejuures omavahel peaaegu võrdselt: kõige õigemast vastust ehk nii ees- kui ka tagaeitust on õigeks peetud 29 korral ja ainult eeseitust 28 korral. Lisaks on kaheksal korral veel õigeks peetud nii eeseitust kui partitsiibiga eitust ja samuti kaheksal korral nii tagaeitust kui partitsiibiga eitust. Viiel korral on õigeks peetud nii ees- kui ka tagaeitust ja ka partitsiibiga eitust. Muud valikuid (sh tagaeitus) on tehtud väga vähe, vaid kaks korda; üksnes tagaeitust eelistaski ootuspäraselt Setomaa vallas elav noormees.

Tabelis 5 on esitatud eituse oleviku moodustamise testile antud vastused. Mõlema testis esinenud verbi (*olema, tulema*) kohta näeb siit kõiki võimalikke vastuseid: nii õigeid vastuseid, milleks on oleviku ees- ja tagaeitus, kui ka valesid, st minevikuvormidega vastusevariante, ning kõiki nende kombinatsioone, mida küsitluse rippmenüüst valides välja pakuti.

⁹ Tabeli parema arusaadavuse huvides on selles esitatud lisaks eituse laadi kirjeldusele sulgudes ka seda näitlikustavad eituse vormid ühe verbi (*andma*) erisuguste eitusevormidena. Ka siin on grammatiliselt õiged variandid esitatud poolpaksus kirjas.

Tabel 5. Eituse moodustamine olevikus

	ei ole	ei tule
eeseitus (ei olõq)	3	3
tagaeitus (olõ-õiq)	15	14
ees- ja tagaeitus	6	6
minevikuvorm (mineviku eitussõna) (<i>es olõq</i>)	4	4
eeseitus ja minevikuvorm (mineviku eitussõna)	0	0
tagaeitus ja minevikuvorm (mineviku eitussõna)	11	12
ees- ja tagaeitus ning minevikuvorm (mineviku eitussõna)	1	1

Nagu näha, on vastajad oleviku eituse puhul pidanud õigeteks võru keele vormideks kõige enam ainult tagaeituse vorme. Üks põhjus, miks olevikus tagaeitus edestab eeseitust, võib olla seotud tegusõnaga *olõma*, mille puhul kalduaksegi võru keeles keskmiselt enam eelistama tagaeitust, kuid tegemist võib olla ka keelesiseselt kinnistunud järjendiga (Pilvik jt 2021: 785). Verbi *tulõma* puhul järgisid vastajad ilmselt *olema* analoogiat. Järgneb kombinatsioon tagaeituse vormist ja valesst ehk minevikuvormist (kokku 23 korda). Kolmandana on valitud kõige õigem vastus ehk „ees- ja tagaeitus“. Ainult valet, eestimõjulist vormi on õigeks peetud kokku kaheksal korral ning ainult eeseitust kuuel korral. Muid valikuid on tehtud väga vähe, vaid kaks korda.

Tulemustest võib järeldada, et vastanute võru keele oskus on eituse moodustamise osas küllalt puudulik, kuna väga palju on õigeks peetud kas täiesti mittevõruperaseid vorme või siis nii õigeid kui ka valesid vorme. Palju on küll pakutud ka õigeid vorme (kas ees- või tagaeitust), kuid päris õigeid vastuseid, kus oleks õigeks peetud nii ees- kui ka tagaeituse vorme, on mõnevõrra vähem. Seejuures oleviku eitusest näib vastajail olevat pisut parem ettekujutus kui mineviku eitusest, mille puhul pakuti valesid vastuseid eriti palju. See on ka loogiline, sest mineviku kategooria ongi oma vormimoodustusel olevikust keerukam. Kuna võru keele mineviku moodustamine erineb eesti keelest tunduvalt, vajab selle korralik omandamine pikaajalist ja tihedat kokkupuudet võru keelega või süvendatud õpet ja harjutamist koolitundides, mida katse tulemustest nähtuvalt suuremal osal vastanutest ilmselgelt ei ole piisavalt olnud.

5.2. Testi asjakohasus ja eituse moodustamise mõõtmine

Et kontrollida eituse moodustamise valikute testi mõõtmiste järjekindlust, st kas test mõõdab ühte ja sama nähtust, arutati testlausete väärtuste sisereliaabluse kordaja Cronbachi alfa, mille väärtus ($\alpha=0,69$) näitab, et tegemist on usaldusväärse katsega. Samas paraneb alfa väärtus tunduvalt ($\alpha=0,86$), kui kasutada testis vaid mineviku moodustamise tõlkeülesannet. Siiski ei tohiks rangelt võttes eituse moodustamist mõõta viisil, mil üks võru keele sõnamoodustuse seisukohast õige vorm (ees- või tagaeitus) annab ühe punkti ja kaks õiget vormi (ees- ja tagaeitus) annavad kaks punkti, sest sõltuvalt asukohast ja/või õpetaja enda keelekasutusest võidakse ühte teisest võõramaks ja seega valeks variandiks pidada.

6. Arutelu ja kokkuvõte

Keskkõrgete vokaalide kõrgenemise äratundmine paistab testi põhjal olevat lihtsaim, kui kõnealune sõna on lausungis nimetavas käändes. Nominatiivis sõnade parem skoor, nagu ülal mainitud, võiks tuleneda sellest, et kõik uuritud sõnad olid katses ühtlasi ühesilbilised. Ühesilbilised pika vokaaliga sõnad on aga alati kolmandas vältes, millega võru keeles kaasneb keskkõrgete vokaalide kõrgenemine. Seda ühesilbiliste sõnade seost välte ja kõrgenemisega on ilmselt kergem tajuda kui kahe- (ja enama)silbiliste puhul, mil mõnes pika vokaaliga vormis on kolmas välde ja sellest tulenev kõrgenemine ning mõnes teine välde, mis kõrgenemist ei põhjusta. Kuna nominatiiv on ühtlasi sõnade algvorm, siis pole ime, et seal esinevat kõrgenemist võidakse piisava tunnetuse puudusel ekslikult ka teistesse sõnavormidesse edasi kanda (*tuul* > *tuuli**, *siin* > *siine** jms).

Eituse moodustamise tulemusi ei ole aga nii lihtne tõlgendada, sest tagaeitus ei ole kuigi omane läänevõru keelele. Samas asuvad kolm kooli neljast (Haanja, Orava, Vastseliina) idavõru piirkonnas, kus tagaeitust esineb enam kui mujal Võrumaal (Pilvik jt 2021). Võiks ju oletada, et võru keele tundides on õpetatud nii ees- kui tagaeitust, kuid tuleb ka meeles pidada, et õpetajad võivad õpetamisel tugineda rohkem omakandi keelele kui velmatud võru kirjakeelele. Ebakindlus eituse moodustamisel viitab sellele, et kui tegemist pole esimesena õpitud ja domineeriva keelega, teisisõnu emakeelega, siis vähestest keele ja kultuuriõppe ringitundidest kaugeltki ei piisa lastele lähedase, kuid võõraks jäänud esivanemate keele süsteemseks omandamiseks.

Testi tulemustest nähtub koolis võru keelt õppinud noorte suur eba-kindlus võru keele kasutamisel. Võru keele õppe niivõrd väikese mahu puhul kooliõpetuses pole see ka imeks pandav. Kui võru keele maht koolis oleks tunduvalt suurem, nii et seda kasutataks peale võru keele ja kultuuri tundide pidevalt keelekümbeluse ka mitmete teiste ainete õpetamis-keelena, siis oleks lastel ja noortel koolis võru keele (sh käesolevas testis uuritud vormide) kuulmiseks palju rohkem reaalselt võimalust, kui neil seda on olnud senise võru keele õppe puhul. Küsimus ei piirdu siiski ainult keeleõppe sisendi mahu ja intensiivsusega. Oma osa mängivad õppes ka õppija motivatsioon ja metoodika, mida võru keele kui teise keele õpetamisel kasutatakse. Sellest joonistubki välja uus keeleõppe eesmärk: õppe-metoodika valimisel peaks arvesse võtma, et võru keele on noored omandanud mitte esimese, vaid teise, kolmanda või neljanda keelena, enamikel juhtudel iseloomustab noorte keeleoskust kõige paremini mõiste *keele pealtkuulajad* (ingl *overhearers*) (Au jt 2002). Noorte iseseisva keeleloome kasinat oskust kinnitas ka küsitlusega kaasnenud intervjuude esialgne analüüs.

Selge on see, et artiklis esitletud miniuuringu tulemusi ei saa laiendada kogu populatsioonile, valim pole esinduslik ega juhuslik, vaid mugavus-valim, mis koondab neid noori, kes tundsid soovi vastata ja keda oli võimalik tabada. Teine kitsendus on küsitluse retrospektiivne iseloom – kõiki taustategureid ei pruukinud noored enam mäletada. Kolmas probleem on keele kirjalik esinemiskuju testis. Näiteks kuulamiskatse oleks andnud ilmselt pisut erinevad tulemused. Siiski võiksid testi tulemused anda mõtlemis-ainet võru keele õpetajatele ja õppemetoodika kujundajatele, aga ka võru keele omandamist hindavate testide koostajatele.

Kirjandus

- Allas, Tiia 2022.** Miks ja kuidas õpetada kohta? Kultuurilise identiteedi kujundamine võru keele ja kirjanduse õpetamise kaudu Vana-Võrumaa üldhariduskoolides. Magistritöö. Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, eesti keele osakond. Tartu.
- Au, Terry Kit-Fong, Leah M. Knightly, Sun-Ah Jun, Janet S. Oh 2002.** Overhearing a Language During Childhood. – *Psychological Science* 13 (3), 238–243. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00444>.

- Brown, Kara D. 2010.** Teachers as Language-Policy Actors: Contending with the Erasure of Lesser-Used Languages in Schools. – *Anthropology & Education Quarterly* 41 (3), 298–314. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1492.2010.01089.x>.
- de Witte, Bruno 2020.** Language as Cultural Heritage. – *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law*. Ed. by Francesco Francioni, Ana Filipa Vrdoljak. Oxford Handbooks Online, 8 edn. <https://doi.org/10.1093/law/9780198859871.003.0016>.
- Ehala, Martin 2006.** Keelevahetuse pööramisvõimalusi võru keelealal. – Mitmõ-keelisus ja keelevaihtus õdagumeresoomõ maiõ pääl = Mitmekeelsus ja keelevahetus läänemeresoome piirkonnas. Toim Helen Koks, Jan Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 18.) Võro, 11–26.
- Ehala, Martin, Katrin Niglas 2007.** Empirical Evaluation of a Mathematical Model of Ethnolinguistic Vitality: the Case of Võro. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 28 (6), 427–444. <https://doi.org/10.2167/jmmd537.0>.
- Gee, James 1991.** Socio-Cultural Approaches to Literacy (Literacies). – *Annual Review of Applied Linguistics* 12, 31–48. <https://doi.org/10.1017/S0267190500002130>.
- Iva, Triin 2002a.** Eesti ütiskeele mõtusõq võro keeleh. – Väikeisi kiili kokkupuutmisõq = Väikeste keelte kontaktid. Toim Karl Pajusalu, Jan Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 14.) Võro, 84–92.
- Iva, Triin 2002b.** Haritlaste võru keel, Magistritõõ. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, eesti keele õppetool. Tartu.
- Iva, Sulev 2007.** Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. (= *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 20). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Jorro, Eleri 2016.** Võro pronoomeni *uma* ühildumine põhjaga. Bakalaureusetõõ. Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, eesti keele osakond. Tartu.
- Koreinik, Kadri, Plado, Helen 2022.** Linguistic and extra-linguistic arguments in graphization debates: an unsettled standard of Southern Estonian. – *Tonavan Laakso – Eine Festschrift für Johanna Laakso*. Ed. by Jeremy Bradley. (= *Central European Uralic Studies* 2.) Vienna: Praesens Verlag, 307–334.
- Koreinik, Koreinik 2013.** Võrukeelsus ja mitmekeelsus ELDIA projekti andmete valguses. – *Oma Keel* 1, 75–83.
- Koreinik, Kadri, Sia Spiliopoulou Åkermark, Eva Kühhirt, Anneli Sarhimaa, Reetta Toivanen 2013.** The Võro language in Estonia: ELDIA Case-Specific Report. Mainz, Wien, Helsinki, Tartu, Mariehamn, Oulu, Maribor: Johannes Gutenberg-Universität.
- Koreinik, Kadri, Kristiina Praakli 2013.** Keele kestlikkuse ja kao konstrueerimine poolavalikes diskursustes. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat = Estonian papers in applied linguistics* 9, 131–148. 10.5128/ERYa9.09.

- Koreinik, Kadri, Kara D. Brown, Sulev Iva 2019.** The Võro language in education in Estonia. 2nd edition. (= Regional Dossiers series.) Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.
- Lindström, Liina 1997.** Eitus Võru murde suulises kõnes. – Õdagumeresoomõ lõunapiir = Läänemeresoomõ lõunapiir. Toim Karl Pajusalu, Jüvä Sullöv. (= Võro Instituudi toimõtisõq 1.) Võro, 143–154.
- Lindström, Liina, Maarja-Liisa Pilvik, Helen Plado 2021.** Variation in negation in Seto. – Studies in Language 45 (3), 557–597. <https://doi.org/10.1075/sl.19063.lin>.
- Mets, Mari 2013.** Võru kõnekeel reaajas. *tud*-partitsiibi tunnuse varieerumine. – Keel ja Kirjandus 12, 900–909. <https://doi.org/10.54013/kk673a2>.
- Pilvik, Maarja-Liisa, Helen Plado, Liina Lindström 2021.** Murded, varieerumine ja korpusandmed. Eitussõna paiknemine võru ja seto eituslausetes. – Keel ja Kirjandus 8–9, 771–796. <https://doi.org/10.54013/kk764a7>.
- Tammekänd, Liina 2015a.** Present verbs and their contexts in bilingual oral narratives. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri = Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 6 (3), 215–236. <https://doi.org/10.12697/jeful.2015.6.3.09>.
- Tammekänd, Liina 2015b.** Demonstratives in Võro and Estonian narratives. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri = Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 6 (2), 191–216. [10.12697/jeful.2015.6.2.08](https://doi.org/10.12697/jeful.2015.6.2.08).
- Teras, Pire 1999.** Keskkõrgete vokaalide kõrgenemine Võru murdes. – Õdagumeresoomõ veeremaaq = Läänemeresoomõ perifeeriad. Toim Karl Pajusalu, Tõnu Tender. (= Võro Instituudi toimõtisõq 6.) Võro, 189–200.
- Viitso, Tiit-Rein 2007.** The linguistic background of the Estonian. – Estonian language. Ed. By Mati Ereht. (= Linguistica Uralica Supplementary Series, Volume 1, Second edition), 131–160. Tallinn: Estonian Academy Publishers.

Kadri Koreinik, Sulev Iva: An attempt to test the command of Võro among the young people of Võrumaa

The loss or levelling of Võro due to intensive contacts with Standard Estonian has long been anticipated. In the paper, we empirically analyse the command of Võro among the younger generation based on their knowledge of a couple of specific features. Additionally, we describe and compare the immediate language environments of young people in Võrumaa such as home and school. Here, we use questionnaire data, specifically test sentences, where the respondents had to pick a right option from a pair of sentences including words with overlong raised mid vowels and

the multiple choice of different negation forms. Besides the test results, we discuss whether the written format allows to estimate the command of a language the dominant mode of which is oral, and where the standard is not universally accepted among speakers.

Kadri Koreinik, Sulev Iva: Katsõq testiq Võromaa nuuri võro keele mõistmist

Võro keele kaomist vai pehmembä arvamisõ perrä tasandumist eesti ütiskeelega om ette kuulutõt jo ammuq. Seon kirotusõn kaemiq empiirilidse analüüsi pääle tukõn noorõmba põlvkunna võro keele mõistmist läbi paari võro keelele umadsõ keelejoone tundmisõ. Lisas näütämiq ja võrdlõmiq ka nuuri keelekeskkundõ ja hoiangiid. 2018. aastagal uuriti 40 Võromaa nuurt üle võrgo ja õkvaküsütelemise meetodiga. Tan tarvitamiq küsütelemise andmit testlausist, kon vastajil tull' valli q katõst, nõstõtuidõ keskkorgidõ ja nõstmalda keskkorgidõ vabahellega ni eitüsega lausõpaarist õigõ. Märgimiq ka tuud, kuis kirotõdun moodun küsütelemismetod lupa hinnadaq põhilidsõlt kõnõldun pruugin olõva ja ilma kõnõlõjidõ siän üttemuudu masva keelenormilda keele mõistmist.